

*Кирило Костянтинович Тетруєв,
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
ORCID: 0009-0009-8872-8966*

ПРОТИПРАВНА ПОВЕДІНКА ТА ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ, ОСОБЛИВОСТІ

Постановка проблеми. Сучасні реалії України характеризуються зростанням конфліктогенності та ускладненням механізмів нормативного упорядкування суспільних відносин, що виявляється у стійкій напруженості між приватними інтересами та публічними вимогами правопорядку, посиленні конкуренції за ресурси й статус, деформаціях правосвідомості та толерантизації порушень правил співіснування. За таких умов право як система загальнообов'язкових норм і процедур покликане забезпечувати стабільність, безпеку та передбачуваність соціальної взаємодії, однак ефективність правового регулювання обмежується як динамікою суспільних змін, так і якістю правотворення та правозастосування; при цьому, як слушно зауважує Т. Тарахонич, «тенденції розвитку правотворчого процесу в Україні свідчать про необхідність кардинальних змін у даній сфері» [1, с. 65]. Унаслідок цього актуалізується потреба загальнотеоретичного переосмислення протиправної поведінки як соціально-правового феномену, уточнення її понятійних меж, системних ознак і класифікаційних критеріїв, а також визначення особливостей юридичної відповідальності як інструменту реакції держави на правопорушення з позицій теорії держави і права, що зумовлює необхідність формування цілісної доктринальної моделі співвідношення норми, протиправного діяння та санкції в умовах сучасних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика протиправної поведінки як соціально-правового явища широко представлена в сучасних наукових дослідженнях, що зумовлено ускладненням суспільних відносин і трансформаціями правового регулювання. Причини, чинники та наслідки протиправної й девіантної поведінки ґрунтовно проаналізовано у працях В. Тимошенко [2], а також у співавторстві з В. Корольчуком [3], де акцент зроблено на їхньому впливі на правопорядок. Соціально-правові та міждисциплінарні аспекти асоціальної поведінки досліджено В. Савіщенко та ін. [5]. Окрему групу становлять роботи Т. Тарахонич [6; 7], присвячені проблемам правотворчості та доктринальним засадам правового регулювання, які безпосередньо впливають на ефективність протидії правопорушенням. Філософсько-правовий вимір протиправної поведінки комплексно розкрито в дисертаційній роботі О. Фонарюк [8].

Метою статті є уточнення поняття й ознак протиправної поведінки, виокремлення її основних видів і визначення особливостей юридичної відповідальності в межах теорії держави і права.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано формально-юридичний метод з метою аналізу нормативних дефініцій протиправної поведінки та юридичної відповідальності, закріплених у чинному законодавстві України. Логіко-правовий аналіз застосовано з метою уточнення понятійного апарату, виявлення ознак правопорушення та обґрунтування відмежування протиправної поведінки від інших форм соціальних девіацій. Системний підхід використано для узагальнення видів правопорушень і визначення місця юридичної відповідальності в механізмі правового регулювання, а також для аналізу взаємозв'язку між нормою права, протиправним діянням і санкцією.

Основні результати дослідження. Сучасний стан суспільних відносин засвідчує стійку наявність поведінкових відхилень від нормативно встановлених вимог, що актуалізує теоретико-правове уточнення змісту протиправності та механізмів її подолання. Попри наявність розгалужених механізмів правового регулювання, правового виховання, превенції та державного контролю, по-

рушення встановлених правил залишається поширеним явищем [6, с. 79]. Коли така поведінка набуває форми винної дії чи бездіяльності, що порушує припис норми права та спричиняє передбачені законом юридичні наслідки у вигляді відповідальності, її слід кваліфікувати як протиправну поведінку (правопорушення).

Протиправна поведінка як об'єкт загальнотеоретичного аналізу – це комплексне соціально-правове явище, яке охоплює будь-які дії або бездіяльність суб'єктів, що суперечать вимогам правових норм і завдають шкоди суспільству чи окремим особам [1, с. 65]. У загальній теорії права термін «протиправна поведінка» вживається як синонім правопорушення – різновиду антисоціальної поведінки, яка порушує заборонну або зобов'язальну норму права, є небезпечною для особи та суспільства й посягає на їхні охоронювані законом інтереси [2; 7]. Іншими словами, така поведінка характеризується конфліктом між індивідом і суспільством, колізією приватних та публічних інтересів. У психологічній літературі подібні вчинки класифікуються як делінквентна (від лат. *delinquens* – провина, проступок) поведінка, а особу, що їх вчиняє, називають делінквентом [8, с. 47]. Однак у фокусі правової науки протиправність визначається саме юридичними критеріями – йдеться про діяння, що суперечить чинному законодавству [2, с. 9].

До ключових ознак протиправної поведінки належать:

- діяння у формі активної дії або бездіяльності;
- порушення чинної правової норми (принцип протиправності);
- наявність вини правопорушника (умисел або необережність);
- завдання шкоди або створення загрози охоронюваним законом суспільним відносинам чи благам;
- здатність суб'єкта нести юридичну відповідальність (деліктоздатність) [6; 8].

Важливо, що саме порушення загальнообов'язкової норми права виступає визначальним критерієм, який відмежовує протиправну поведінку від інших видів девіацій. Тільки та поведінка, яка порушує припис закону і зумовлює застосування до винного заходів державного примусу, може кваліфікуватися як правопорушення. Тобто протиправна (деліктна) поведінка – це завжди юридично значуще діяння, яке спричиняє негативну реакцію держави у формі юридичної відповідальності (адміністративної, кримінальної чи іншого виду). Якщо ж особа чинить аморально або протисуспільно, але без порушення позитивного закону, така поведінка не підпадає під поняття правопорушення в юридичному сенсі, залишаючись на рівні моральних або соціальних девіацій [3, с. 636].

У теорії держави і права правопорушення поділяють на окремі види за різними критеріями. Найбільш поширений – поділ за ступенем суспільної небезпеки діяння [1; 4]. Відповідно до цього критерію виокремлюються: злочини (кримінальні правопорушення) як найбільш суспільно небезпечні протиправні діяння та проступки (усі інші правопорушення меншого ступеня небезпеки). Злочинами визнаються діяння, передбачені Кримінальним кодексом України, які заподіюють істотну шкоду фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі – саме так закон визначає кримінальне правопорушення [8, с. 48].

Проступки своєю чергою поділяють на адміністративні, дисциплінарні, цивільно-правові та інші правопорушення, що не досягають рівня суспільної небезпечності злочину. Так, адміністративні правопорушення (проступки) перелічені в Кодексі України про адміністративні правопорушення – це діяння, що посягають на громадський порядок, права громадян, власність, встановлений порядок управління тощо і зумовлюють адміністративну відповідальність [4, с. 639]. Дисциплінарні проступки полягають у порушенні трудових, службових обов'язків і зумовлюють дисциплінарні стягнення за законодавством про працю або спеціальними статутами.

Цивільно-правові делікти – це протиправні заподіяння шкоди або порушення зобов'язань у сфері приватноправових відносин, що спричиняють обов'язок відшкодувати збитки чи інші санкції цивільно-правового характеру [2, с. 11]. Незважаючи на галузеві відмінності, усі ці різновиди об'єднуються спільною сутністю: наявністю протиправного винного діяння, яке завдає шкоди охоронюваним правом інтересам і зумовлює негативні наслідки для правопорушника.

Варто зазначити, що позитивне право України закріплює згадані ознаки правопорушення у нормативних дефініціях. Так, Кодекс України про адміністративні правопорушення визначає адміністративний проступок як «протиправну, винну (умисну або необережну) дію чи бездіяльність, яка

посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність» [9]. У цій нормі підкреслено протиправність діяння та його винність як обов'язкові умови притягнення до відповідальності.

Поряд з цим кримінальним злочином (кримінальним правопорушенням) вважається передбачене Кримінальним кодексом суспільно небезпечне винне діяння, вчинене суб'єктом кримінального правопорушення [10]. Зазначені визначення підкреслюють, що діяння повинно бути передбаченим законом (принцип законності) і вчиненим винно осудною особою. При цьому законодавство враховує і критерій шкідливих наслідків: хоча формальна протиправність діяння є необхідною, за відсутності реальної суспільної шкоди воно може не розглядатися як правопорушення. Зокрема, Кримінальний кодекс прямо встановлює, що не є кримінальним правопорушенням діяння, яке формально підпадає під ознаки будь-якої статті Особливої частини КК, але через малозначність не становить суспільної небезпеки (не завдало і не могло завдати істотної шкоди) [11]. Отже, матеріальна ознака правопорушення (суспільна шкода) покладається в основу розмежування між правопорушенням і дозволеною законом поведінкою.

Як вказує О. Фонарюк, навіть у випадку адміністративних проступків, де в законодавчій дефініції прямо не згадується про шкоду, фактичне порушення завжди спричиняє певну моральну, фізичну або майнову шкоду потерпілим чи суспільним інтересам. Отже, завдання шкоди – іманентна риса протиправної поведінки, хоча її обсяг і характер можуть варіюватися залежно від виду делікту [8, с. 131].

Своєю чергою юридична відповідальність є правовим інститутом, тісно пов'язаним з поняттям протиправної поведінки. Вона виступає формою реалізації санкцій правових норм, способом реагування держави на правопорушення з метою відновлення порушеного правопорядку, покарання винних і запобігання новим правопорушенням. Отже, юридичну відповідальність характеризують як «обов'язок правопорушника зазнати визначених законом несприятливих наслідків своїх протиправних дій» [12]. Ці наслідки встановлюються державою у санкціях правових норм і реалізуються у процесуально встановленому порядку уповноваженими органами (судом, адміністративними органами тощо).

Важливими рисами юридичної відповідальності є її ретроспективність (настає за факт вже вчиненого правопорушення), офіційний характер державного осуду діяння та особи правопорушника, а також застосування державного примусу у вигляді визначених стягнень (позбавлення чи обмеження прав, накладення обов'язків компенсувати шкоду, штрафні санкції, виправні заходи тощо) [1; 4]. Юридична відповідальність має на меті не лише кару чи відплату, а й превенцію – як спеціальну (виховний вплив на самого правопорушника), так і загальну (стримування від протиправних дій інших членів суспільства через невідворотність покарання).

Принципи юридичної відповідальності в Україні закріплені на конституційному рівні. Зокрема, ст. 61 Конституції України встановлює, що «ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення», а також що «юридична відповідальність особи має індивідуальний характер» [13]. Ці положення відображають фундаментальні принципи *non bis in idem* (недопустимість двічі карати за одне) та персональної відповідальності (покарання тільки винного, недопустимість колективної чи заставної відповідальності за чужі діяння).

Також Конституцією України, а саме ст. 68, проголошено обов'язок кожного неухильно дотримуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, підкреслюючи, що «незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності» [13]. Отже, законодавець наголошує: для настання відповідальності достатньо факту порушення законної норми деліктоздатною особою, і ніхто не може виправдатися непоінформованістю про закон. Принцип законності вимагає, щоб притягнення до відповідальності здійснювалося виключно на підставі норм права і в порядку, передбаченому процедурним законом (кримінально-процесуальним, адміністративно-процесуальним тощо).

У сучасних умовах одним із ключових залишається також принцип невідворотності покарання: держава повинна забезпечити реальне виконання санкцій, аби жодне правопорушення не лишалося без належної реакції. Проте перед практичною реалізацією цього принципу постають виклики

як об'єктивні (нагромадження великої кількості правопорушень у період криз), так і суб'єктивні (корупція, недоліки роботи правоохоронної системи). В Україні, на жаль, спостерігався високий рівень корумпованості, багато правопорушників уникають покарання, що підриває ефективність механізму юридичної відповідальності. Безкарність окремих осіб, особливо серед посадових чи впливових громадян, породжує в суспільстві недовіру до права та відчуття несправедливості, яке живить правовий нігілізм. Саме тому відновлення невідворотності та справедливості покарання – одна з передумов подолання протиправної поведінки.

Висновки. Протиправна поведінка є складним багатоаспектним явищем, що охоплює усі форми людської активності, які суперечать імперативам права. З погляду загальної теорії держави і права, правопорушення слід розглядати не просто як порушення окремої норми, а як посягання на правопорядок, на сам принцип нормативної впорядкованості соціальних відносин. У поведінковому вимірі це прояв кризи взаємодії особи і суспільства, дисбалансу між особистими інтересами та загальним благом.

Юридична відповідальність у цьому контексті постає не лише як реакція держави на факт правопорушення, а як системний інструмент охорони правопорядку й відновлення порушеної нормативної рівноваги. Її ефективність визначається не стільки жорсткістю санкцій, скільки їх законністю, пропорційністю та невідворотністю, а також рівнем суспільної довіри до механізмів правозастосування. Відтак подолання протиправної поведінки потребує поєднання належного функціонування інституту юридичної відповідальності з удосконаленням правотворчого процесу та підвищенням правової культури, що в сукупності забезпечує стабільність правопорядку і реалізацію принципу верховенства права.

Список використаних джерел

1. Тарахонич Т. І. Доктрина правового регулювання: підходи до розуміння. *Правова держава*. 2021. Вип. 32. С. 65–72. DOI: 10.33663/0869-2491-2021-32-65-72
2. Тимошенко В. І. Криміногенні фактори протиправної поведінки. *Правова держава*. 2023. Вип. 93. С. 4–15. DOI: 10.33663/1563-3349-2023-93-4
3. Тимошенко В. І., Корольчук В. В. Причини та юридичні наслідки девіантної поведінки. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія «Право». 2023. Т. 1. Вип. 76. С. 73–78. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/281070/275204> (дата звернення: 21.01.2026).
4. Тетруєв К. К. Причини протиправної поведінки: причини виникнення та шляхи подолання. *Альманах права*. 2024. Вип. 15. С. 635–640.
5. Савіщенко В. М. Соціальна і асоціальна поведінка: трансдисциплінарний підхід. *Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (Дніпровський державний університет внутрішніх справ, 15 березня 2024 р.)*. Частина I. Дніпро, 2024. С. 527–529. DOI: 10.31733/15-03-2024/1/527-529
6. Тарахонич Т. І. Правотворчість: чинники впливу та шляхи вдосконалення. *Правова держава*. 2023. Вип. 34. С. 78–88. DOI: 10.33663/1563-3349-2023-34-78-88
7. Тарахонич Т. І. Поняття правотворчості в контексті правової доктрини. *Правова держава*. 2022. Вип. 33. С. 152–163. DOI: 10.33663/1563-3349-2022-33-152-163
8. Фонарюк О. Ю. Протиправна поведінка людини: філософсько-правовий вимір: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Львів, 2023. 204 с.
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1–212-24): Кодекс України; Закон від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10> (дата звернення: 22.01.2026).
10. Кримінальний кодекс України: офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 21.01.2026).
11. Кримінальне право України. Особлива частина. Київ, 2022. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3bac_pravo/Kriminalne-pravo-Ukrayiny.-Osoblyva-chastyna-2022.pdf (дата звернення: 21.01.2026).
12. Жегулін Ю. Новий погляд на делікт. Теоретичні та практичні проблеми інституту деліктної відповідальності. *Юридичний вісник*. 2021. № 5. DOI: 10.32837/yuv.v0i5.2250
13. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 21.01.2026).

References

1. Tarakhonich T. I. Doktryna pravovoho rehuliuвання: pidkhody do rozuminnia. *Pravova derzhava*. 2021. Vyp. 32. S. 65–72. DOI: 10.33663/0869-2491-2021-32-65-72 (in Ukr.).

2. Tymoshenko V. I. Kryminohenni faktory protypravnoi povedinky. *Pravova derzhava*. 2023. Vyp. 93. S. 4–15. DOI: 10.33663/1563-3349-2023-93-4 (in Ukr.).
3. Tymoshenko V. I., Korolchuk V. V. Prychyny ta yurydychni naslidky deviantnoi povedinky. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Seriiia «Pravo». 2023. T. 1. Vyp. 76. S. 73–78. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/281070/275204> (data zvernennia: 21.01.2026) (in Ukr.).
4. Tetruiev K. K. Prychyny protypravnoi povedinky: prychyny vynyknennia ta shliakhy podolannia. *Almanakh prava*. 2024. Vyp. 15. S. 635–640 (in Ukr.).
5. Savishchenko V. M. Sotsialna i asotsialna povedinka: transdystsyplinarnyi pidkhid. *Materialy VIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Dniprovskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 15 bereznia 2024 r.)*. Chastyna I. Dnipro, 2024. S. 527–529. DOI: 10.31733/15-03-2024/1/527-529 (in Ukr.).
6. Tarakhonych T. I. Pravotvorchist: chynnyky vplyvu ta shliakhy vdoskonalennia. *Pravova derzhava*. 2023. Vyp. 34. S. 78–88. DOI: 10.33663/1563-3349-2023-34-78-88 (in Ukr.).
7. Tarakhonych T. I. Poniattia pravotvorchosti v konteksti pravovoi doktryny. *Pravova derzhava*. 2022. Vyp. 33. S. 152–163. DOI: 10.33663/1563-3349-2022-33-152-163 (in Ukr.).
8. Fonariuk O. Iu. Protpravna povedinka liudyny: filosofsko-pravovyi vymir: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.12. Lviv, 2023. 204 s. (in Ukr.).
9. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia (statti 1–212-24): Kodeks Ukrainy; Zakon vid 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10> (data zvernennia: 22.01.2026) (in Ukr.).
10. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: ofitsiinyi tekst. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (data zvernennia: 21.01.2026) (in Ukr.).
11. Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna. Kyiv, 2022. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3bac_pravo/Kryminalne-pravo-Ukrayiny.-Osoblyva-chastyna-2022.pdf (data zvernennia: 21.01.2026) (in Ukr.).
12. Zhehulin Yu. Novyi pohliad na delikt. Teoretychni ta praktychni problemy instytutu deliktnoi vidpovidalnosti. *Yurydychnyi visnyk*. 2021. № 5. DOI: 10.32837/yuv.v0i5.2250 (in Ukr.).
13. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (data zvernennia: 21.01.2026) (in Ukr.).

Тетруєв К. К. Протиправна поведінка та юридична відповідальність: поняття, види, особливості

Стаття присвячена загальнотеоретичному осмисленню протиправної поведінки як складного соціально-правового явища, що виявляється у винних діях або бездіяльності, які порушують приписи правових норм і тягнуть за собою юридичну відповідальність. У роботі обґрунтовано підхід до розуміння протиправної поведінки не лише як порушення окремої норми, а як посягання на правопорядок і принцип нормативної впорядкованості суспільних відносин. Проаналізовано основні ознаки протиправної поведінки, здійснено її відмежування від аморальних та інших форм соціальних девіацій, що не мають юридичного значення. Значну увагу приділено класифікації правопорушень за ступенем суспільної небезпеки, а також характеристиці злочинів і проступків у контексті загальної теорії держави і права. Розкрито зміст юридичної відповідальності як форми державної реакції на правопорушення, визначено її основні риси, цілі та принципи, закріплені у Конституції України. Зроблено висновок, що подолання протиправної поведінки потребує поєднання належного функціонування інституту юридичної відповідальності, удосконалення правотворчого процесу та підвищення рівня правової культури суспільства.

Ключові слова: протиправна поведінка, правопорушення, юридична відповідальність, правопорядок, теорія держави і права.

Tetruiev K. K. Unlawful behavior and legal liability: concepts, types, features

The article is devoted to a comprehensive general-theoretical analysis of unlawful behavior as a key category of the theory of state and law, which reflects violations of normative prescriptions and simultaneously serves as an indicator of the state of legal order and legal consciousness in society. The relevance of the study is determined by the persistent prevalence of offenses under conditions of social tension, transformation of value orientations, increasing complexity of social relations, and the need to enhance the effectiveness of legal regulation mechanisms and legal liability in Ukraine. The paper substantiates an approach according to which unlawful behavior is viewed not merely as a formal violation of an individual legal norm, but as an encroachment on the legal order as a whole and on the principle of normative structuring of social relations. The content and significance of unlawful behavior as a socio-legal phenomenon are revealed, encompassing culpable acts or omissions of subjects that contradict the requirements of current legislation and result in negative legal consequences. The main features of an offense are analyzed, including unlawfulness, guilt, the presence of harm or a threat to legally protected interests, and the delictual capacity of the subject; unlawful behavior is also distinguished from immoral and asocial forms of conduct that lack legal relevance. Particular attention is paid to the classification of offenses by the degree of social danger,

the characterization of crimes and misdemeanors, and the analysis of their main types within the framework of public-law and private-law relations. The article elucidates the essence of legal liability as a form of implementation of sanctions of legal norms and as a means of state response to offenses aimed at protecting the legal order, restoring violated rights, and preventing new delicts. The main features, purposes, and principles of legal liability enshrined in the Constitution of Ukraine are analyzed, including the principles of legality, individualization, justice, and the inevitability of punishment. It is substantiated that effective counteraction to unlawful behavior is possible only through the combination of the proper functioning of the institution of legal liability, improvement of the law-making process, and enhancement of legal culture and trust in law. It is demonstrated that the quality of law-making decisions directly affects the level of delinquency in society and the perception of law as a social value. Emphasis is placed on the need for doctrinal coordination of law-making and law enforcement as a prerequisite for the stability of the legal order. The obtained results may be used in further theoretical research as well as in the educational process within courses on the theory of state and law.

Keywords: unlawful behavior, offense, legal liability, legal order, theory of state and law.

DOI: 10.33663/2524-017X-2026-17-642-647

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.02.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 09.04.2026

Дата публікації: 30.04.2026